

УДК 343.143] : 341.645

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.40>

ПРАВИЛА З'ЯСУВАННЯ ЄСПЛ НАЯВНОСТІ ДОСТАТНІХ ВРІВНОВАЖУЮЧИХ ФАКТОРІВ ПРИЙНЯТТЯ ПОКАЗАНЬ СВІДКА ОБВИНУВАЧЕННЯ, ЯКИЙ НЕ З'ЯВИВСЯ ДО СУДУ

Полетило П.С.,

аспірант кафедри кримінального права і процесу

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID: 0000-0002-0328-0453

e-mail: advocat.lutsk@gmail.com

Полетило П.С. Правила з'ясування ЄСПЛ наявності достатніх врівноважуючих факторів прийняття показань свідка обвинувачення, який не з'явився до суду.

У статті розглянута правова позиція Європейського суду з прав людини щодо наявності врівноважуючих факторів прийняття показань свідка обвинувачення, який не з'явився до суду.

Обґрунтовано, що коли обвинуваченому не було надано можливість допитати свідка під час розслідування чи під час судового розгляду, Європейський суд з прав людини констатує порушення пункту 1 та підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. Показано, що наведений підхід не є строго категоричним і Європейський суд з прав людини допускає можливість використання показань свідка, який не з'явився в судове засідання і не був допитаний на стадії досудового розслідування.

Встановлено, що в основі згаданого допуску Велика Палата Європейського суду з прав людини використовує правило трьохступінчатого тесту, одним із критеріїв якого зобов'язує національні суди встановити: чи мали місце достатні врівноважуючі фактори, в тому числі важливі процесуальні гарантії, які компенсують складнощі, з якими зіткнулась сторона захисту в результаті прийняття в якості доказу неперевіраних показань.

Обґрунтовано, що національні суди зобов'язані, зіткнувшись з проблемою неявки чи анонімності свідків, розглядати можливість використання альтернативних мір, які меншою мірою обмежують права, ніж прийняття показань свідків в якості доказу. Наголошено, що коли національні суди визнають альтернативні міри недоцільними і дозволять оголосити покази свідків, вони порушують пункт 1 підпункту «d» підпункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини.

Наголошено на переконаності Великої Палати Європейського суду з прав людини: наявність достатніх врівноважуючих факторів має досліджуватись не тільки у тих справах, в яких показання відсутнього свідка були єдиною чи вирішальною підставою для засудження обвинуваченого, а також у справах, в яких не вдалося встановити, чи були відповідні показання єдиними чи вирішальними. При цьому обсяг врівноважуючих факторів, необхідних для того, щоб судовий розгляд вважався справедливим, буде залежати від вагомості показань відсутнього свідка: чим важливіші ці показання, тим вагомішими мають бути врівноважуючі фактори. Наведені приклади додаткових гарантій, які запобігають порушенню згаданих правових норм.

Ключові слова: ЄСПЛ, процесуальні гарантії, правила з'ясування наявності врівноважуючих факторів, процесуальні гарантії, справедливе правосуддя.

Poletylo P.S. ECHR rules for determining the presence of sufficient balancing factors for the admission of the testimony of a prosecution witness who did not appear in court.

The article examines the legal position of the European Court of Human Rights regarding the existence of balancing factors for accepting the testimony of a prosecution witness who did not appear in court.

It is substantiated that when the accused was not given the opportunity to question the witness during the investigation or during the trial, the European Court of Human Rights states a violation of paragraph

1 and subparagraph «d» of paragraph 3 of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is shown that the given approach is not strictly categorical and the European Court of Human Rights allows the possibility of using the testimony of a witness who did not appear at the court session and was not questioned at the stage of the pre-trial investigation.

It has been established that, the Grand Chamber of the European Court of Human Rights used the rule of the three-step test, one of the criteria of which obliges national courts to establish: whether three were sufficient balancing factors, including important procedural guarantees, which compensate for the difficulties which compensate for the difficulties with which faced by the defense as a result of accepting unverified testimony as evidence.

It is well-founded that national courts are obliged, when faced with the problem of non-appearance or anonymity of witnesses, to consider the possibility of using alternative measures that limit rights to a lesser extent than accepting testimony of witnesses, to consider the possibility of using alternative measures that limit rights to a lesser extent than accepting testimony of witnesses as evidence. It is emphasized that when national courts recognize alternative measures as inexpedient and allow witness testimony to be announced, they violate paragraph 1 of sub-paragraph «d» of sub-paragraph 3 of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The conviction of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights is emphasized: the presence of sufficient balancing factors should be investigated not only in those cases in which the testimony of an absent witness was the only or decisive basis for the conviction of the accused, as well as in cases in which it was not possible to establish whether relevant indications are the only or decisive. At the same time, the amount of balancing factors necessary for the trial to be considered fair will depend on the importance of the testimony of the absent witness: the more important these testimonies are, the more weighty the balancing factors should be. Examples of additional guarantees that prevent violations of the mentioned legal norms are given.

Key words: ECHR, procedural guarantees, rules for determining the presence of balancing factors, procedural guarantees, fair justice.

Постановка проблеми. У практиці національного судочинства трапляються випадки, коли показання свідка обвинувачення визнаються як доказ, навіть коли обвинувачений не мав змоги допитати відсутнього свідка ні на етапі досудового розслідування, ні під час судового розгляду. Європейський суд з прав людини в такому випадку визнає порушення пункту 1 підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Разом з тим, наднаціональний судовий орган допускає прийняття національними судами показань відсутнього в суді свідка, якщо для цього наявні достатні врівноважуючі фактори. Оцінку достатності врівноважуючих правил Європейський суд з прав людини здійснює на основі вироблених ним правил. Потреба у використанні правил з'ясування наявності достатніх врівноважуючих факторів потребує дослідження, оскільки від неї в значній мірі залежить справедливість рішень національних судів.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питанню оцінки з'ясування наявності достатніх врівноважуючих факторів прийняття показань свідка обвинувачення, який не з'явився до суду, в різний час піднімали Ю. Азаров, В. Вапнярчук, В. Лукашевич, Б. Моніч, П. Назаренко, М. Оніщук, В. Тертишник та інші. Цінні рекомендації з піднятого питання надавались в роз'ясненнях Верховного Суду. Разом з тим, проблемі практики використання Європейським судом з прав людини правила з'ясування наявності достатніх врівноважуючих факторів прийняття показань свідка, який не з'явився в судове засідання, приділялось уваги недостатньо.

Метою статті є узагальнення практики Європейського суду з прав людини щодо правил оцінки з'ясування наявності достатніх врівноважуючих факторів прийняття показань свідка обвинувачення, який не з'явився до суду.

Виклад основного матеріалу. Справедливість судочинства визначається статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), в якій пункт 1 та підпункт «d» пункту 3 стверджують: «1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру та встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення... 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: ... d) допитувати свідків

обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення...» [1].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) вбачає, що підпункт «d» пункту 3 по аналогії з іншими положеннями пункту 3 статті 6 Конвенції, являє собою одне з мінімальних прав, які мають бути надані будь-якій особі при пред'явленні їй кримінального обвинувачення. Ці права являють собою явно виражені гарантії справедливого судового розгляду (а не сукупність факторів, які варто враховувати) [2, п. 89].

Не залежно від причини, через які обвинувачений не може допитати свідка, наявність порушення пункту 1 та підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, ЄСПЛ вбачає: «Якщо обвинуваченому було надано належну і достатню можливість оскаржити показання, коли вони були надані чи на більш пізній стадії, їх визнання в якості доказів саме по собі не суперечить пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції. Проте з цього слідує, що, коли обвинувачений вирок базується виключно чи вирішальною мірою на показаннях особи, яку обвинувачений не мав можливості допитати чи забезпечити проведення його допиту, чи під час розслідування чи під час судового розгляду, то права на захист обмежені до ступеня, несумісного з гарантіями статті 6 Конвенції» [3, п. 40].

Можливість використання в якості доказів показань свідка, який не з'явився в судовому засіданні і не був допитаний на стадії досудового розслідування, для відповідності пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, Велика Палата ЄСПЛ встановлює з допомогою правила трьохступінчатого тесту, критеріями якого є:

- 1) чи існували вагомі підстави для неявки свідка в судове засідання і для прийняття в якості доказу неперевірених показань відсутнього свідка;
- 2) чи були докази відсутнього свідка єдиною чи вирішальною основою для винесення підсудному обвинувального вироку;
- 3) чи мали місце достатні врівноважуючі фактори, в тому числі важливі процесуальні гарантії, які компенсують складнощі, з якими зіткнулась сторона захисту в результаті прийняття в якості доказу неперевірених показань, які забезпечать справедливість судового розгляду [2, п. 152].

Отже, критерій «врівноважуючі фактори», разом із важливими процесуальними гарантіями, які компенсують складнощі, з яким зіткнулась сторона захисту в результаті визнання доказом неперевірених фактів, є обов'язковий і значною мірою визначає справедливість судового розгляду.

Якщо національні суди, вважає ЄСПЛ, стикаються з проблемою неявки чи анонімності свідків, то доцільно розглядати можливість використання альтернативних мір, які меншою мірою обмежують права, ніж прийняття показань свідків в якості доказу. Якщо ж національні суди визнають альтернативні міри недоцільними і дозволять оголосити покази свідків, вони порушують пункт 1 підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції [2, п. 46].

У випадку єдиного свідка обвинувачення, який не з'явився до суду, право обвинуваченого на свій захист не може врівноважити втрату можливості побачити, допитати чи піддати перехресному допиту цього свідка. Якщо ж свідків обвинувачення, які не з'явилися на судовий розгляд, кілька, то захист крім втрати можливості побачити, допитати, піддати перехресному допиту кожного, не може встановити розбіжності в показаннях, наявність зговору між ними [2, пп. 46-47].

Серед факторів, здатних компенсувати недоліки, з якими зіткнулась сторона захисту у випадку неявки свідків в судове засідання, ЄСПЛ вбачає три потенційні врівноважуючі фактори:

- 1) можливість, якою обвинувачений скористався під час провадження на національному рівні, викласти власну версію та поставити під сумнів достовірність показань свідків, та вказати неузгодженості у їхніх показаннях (оскарження обвинуваченим показань свідків, які не з'явилися до суду, не є достатнім врівноважуючим фактором [4, п. 49; 5, п. 41]; вплив цього чинника на справедливість провадження залежить і від доповнення його іншими факторами [6, п. 48]);
- 2) наявність інших підтверджуючих доказів (наприклад, існування значної схожості між описом правопорушення різними свідками, між якими не було жодних доказів змови; таке підтвердження є менш вагомим, якщо жоден свідок не давав показання в суді [7, п. 128]);
- 3) участь обвинуваченого в очних ставках свідків під час судового слідства (можливість брати участь в очній ставці із кожним свідком обвинувачення), на думку Суду, є важлива процесуальна гарантія, здатна компенсувати недоліки, з якими зіткнулась сторона захисту у зв'язку з неявою свідків у судове засідання [7, п. 110; 8, пп. 41-46; 9, пп. 41-46; 10, пп. 48-50] [6, пп. 48-50].

За умови неявки свідка обвинувачення у відкрите судове засідання, Велика Палата ЄСПЛ надала роз'яснення принципів, які мають застосовуватися для забезпечення справедливості судового розгляду. Серед цих принципів один пов'язаний із засудженням обвинуваченого на основі єдиного чи вирішального показання відсутнього свідка. Для забезпечення балансу сторін, Велика Палата ЄСПЛ вимагає наявності врівноважуючих факторів, у тому числі існування вагомих процесуальних гарантій. Врівноважуючі фактори мають включати заходи, здатні забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності такого доказу [2, pp. 119–147; 11, pp. 131–135; 12, p. 58; 13, p. 75].

Велика Палата ЄСПЛ роз'яснює, що наявність достатніх врівноважуючих факторів має досліджуватись не тільки у тих справах, в яких показання відсутнього свідка були єдиною чи вирішальною підставою для засудження обвинуваченого, а також у справах, в яких не вдалося встановити, чи були відповідні показання єдиними чи вирішальними. На думку Великої Палати ЄСПЛ, обсяг врівноважуючих факторів, необхідних для того, щоб судовий розгляд вважався справедливим, буде залежати від вагомості показань відсутнього свідка: чим важливіші ці показання, тим вагомішими мають бути врівноважуючі фактори [12, p. 59; 13, p. 76].

Серед додаткових гарантій, які запобігають відсутності порушення пункту 1 та підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції є: можливість допитати свідка сторони обвинувачення, який згодом не з'явився в судове засідання [8, pp. 56–57; 9, pp. 41–46; 10, pp. 48–50; 6, pp. 50–52], наявність у суду першої інстанції відеозапису показань відсутнього свідка [8, p. 19, 50], участь обвинуваченого і захисника в очних ставках на стадії досудового розслідування [14, pp. 78–81; 15, pp. 67–69; 16, p. 123]. Варто зауважити, що до слідчого, який проводить очні ставки Суд ставить вимогу незалежності та неупередженості, а участь обвинуваченого в очних ставках має бути добровільною [17, p. 45].

Висновки. Узагальнено практику ЄСПЛ щодо використання правил з'ясування наявності достатніх врівноважуючих факторів прийняття показань свідка обвинувачення, який не з'явився до суду. Ці правила забезпечать передбачуваність та прозорість здійснення правосуддя в кримінальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13. Страсбург. 2010. 24 с.
2. ЄСПЛ, справа «Аль-Хавайя і Тахірі проти Сполученого Королівства» (*Al-Khawaya and Tahery v. United Kingdom*) [GC], №№ 26766/05 та 22228/06, 15.12.2011 р.
3. ЄСПЛ, справа «Лука проти Італії» (*Luka v. Italy*), № 33354/96, 27.02.2001 р.
4. ЄСПЛ, справа «Трампевські проти колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Trampevski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 4570/07, 10.07.2012 р.
5. ЄСПЛ, справа «Ріагі проти Бельгії» (*Riahi v. Belgium*), № 65400/10, 14.06.2016 р.
6. ЄСПЛ, справа «Пальчик проти України» (*Palchyk v. Ukraine*), № 16980/06, 3.07.2017 р.
7. ЄСПЛ, справа «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany* [GC], № 9154/10, 15.12.2015 р.
8. ЄСПЛ, справа «Чмура проти Польщі» (*Chmura v. Poland*), № 18475/05, 03.07.2013 р.
9. ЄСПЛ, справа «Айгнер проти Австрії» (*Aigner v. Austria*), № 28328/03, 10.05.2012 р.
10. ЄСПЛ, справа «Гані проти Іспанії» (*Gani v. Spain*), № 61800/08, 19.02.2013 р.
11. ЄСПЛ, справа «Хорнкасл та інші проти Сполученого Королівства» (*Horncastle fnd Others v. the United Kingdom*), № 4184/10, 16.12.2014 р.
12. ЄСПЛ, справа «Сетон проти Сполученого Королівства» (*Seton v. the United Kingdom*), № 55287/10, 31.03.2016 р.
13. ЄСПЛ, справа «Боець проти України» (*Boyets v. Ukraine*) [GC], № 20963/08, 30.01.2018 р.
14. ЄСПЛ, справа «Мельніков проти Росії» (*Melnikov v. Russia*), № 23510/03, 14.01.2010 р.
15. ЄСПЛ, справа «Карпенко проти Росії» (*Karpenko v. Russia*), № 5605/04, 13.03.2012 р.
16. ЄСПЛ, справа «Нечто проти Росії» (*Nechto v. Russia*), № 24893/05, 24.01.2012 р.
17. ЄСПЛ, справа «Черніка проти України» (*Chernika v. Ukraine*), № 53791/11, 12. 03. 2020 р.